

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ביצה

פרק שני

סוגיה יז: גדרי מלאכת כיבוי וגרם כיבוי

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה יז: גדרי מלאכת כיבוי וגרם כיבוי

רקע

סוגייתנו אוסרת לסלק חומרי בעירה של אש דולקת. הראשונים דנים האם סילוק חומרי הבערה מוגדר כגרם כיבוי שאיסורו מדרבנן, או ככיבוי גמור שאיסורו מהתורה. סוגייתנו עוסקת במקרה שאינו לוקח את חומרי הבעירה לצורך יום טוב, ולכן אין הבדל בין שבת לבין יום טוב בדין זה. בסוגיה הבאה נעסוק בגדרי כיבוי לצורך אוכל נפש ולצורך הנאת הגוף.

מקורות

- א. גמ' כא: -כב. "מתני' שלשה דברים רבן גמליאל מחמיר... קנבא שרי"
 ב. תוס' ד"ה והמסתפק
 רי"ף יא: באלפס, "עולא איקלע לבי רב יהודה... מאותן העצים שלא אחזה בהם האור שרי"
 ר"ן ד"ה והמסתפק, אמר
 רא"ש סי' יז
 רא"ה ד"ה אמר רב יהודה
 מיוחס לשיטה מקובצת ד"ה הנותן שמן, אמר ליה לאו אדעתא, גירסת הרי"ף והר"ם במז"ל
 עבודת הקודש לרשב"א, בית מועד שער ג פרק ג
 רמב"ם הל' שבת פי"ב סוף ה"ב
 הל' שביתת יום טוב פ"ד ה"ג
 ג. רש"י כב. ד"ה קנבא
 תוס' כב. ד"ה קנבא
 ד. שו"ע סי' תקיד סע' ב-ד ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק יח, כ-כא, כג, כה, כט]

רא"ה ד"ה אמר רב יהודה

אמר רב יהודה וקינסא שרי. פירוש עצים המכנוסין ואחז האור במקצתן מותר ליטול מהן דליכא משום מכבה דאינן [אצ"ל: דולקין] ולא דאמו לשמן. ואיפשר דאפילו באותן שאחז בהן האור, דגופין מחולקין הן וכל חד וחד לחודיה קאי, ולגרם כיבוי ביום טוב בצריך להשתמש בו לא חיישינן.

תורת אמך, ביצה כא:-כב.

שיטה מקובצת ד"ה הנותן שמן בנר, אמר ליה לאו אדעתא,
גירסת הרי"ף והר"מ במז"ל

הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר כו'. ונראה דלא התירו הדלקת נר ביום טוב אלא מטעם מתוך שהותרה הבערה לצורך אוכל נפש הותרה הדלקת הנר שיש בה הנאת הגוף. וא"ת אם כן לבית שמאי דלית להו מתוך היאך מדליקין את הנר ביום טוב. וי"ל דבהא אפילו בית שמאי מודו כיון שיש בה הנאת הגוף ועוד שיש בה הכשר אוכל נפש דלפעמים יצטרך אותה לראות בה קדרתו אם היא מבושלת כל צרכה או לא. ותדע דהא על ידי עירוב מדליקין מיום טוב לשבת. ואם איתא דאסור לצורך יום טוב מי איכא מידי דביום טוב אסור ולישתרי לעשותו ביום טוב למחרתו: אמר ליה לאו אדעתא. כלומר שלא מרצונו עשה. והלכך אסור ליטול ביום טוב מן השמן שבנר אחר שהוא דולק ואפילו ליתן אותו בנר אחר. ואם נטלו יש לו להחזירו קודם שיכבה. וכן אסור ליטול הפתילה מן השמן. ויש אומרים שאם נטלה מפני צורך להדליק במקום אחר מותר. ודוקא לצורך יום טוב והוא שאינו יכול ליטול כל הנר כמות שהוא דכל גורם כבוי כיון דלצורך יום טוב הוא עושה מותר. ומכל מקום ראוי להחמיר. ונחלקו הראשונים ז"ל אם מותר להוסיף פתילות בנר הדלוק מבלי תוספת שמן מפני שגורם כבוי לפתילה הנדלקת קודם זמנה. ונראה דעת הראב"ד ז"ל שהתיר דכל שהיא עושה בדרך הבערה לצורך מותר שאם לא כן אסור להדליק בנר שתי פתילות בזה אחר זה ולא ראינו זריו בדבר זה. ומזה הטעם מותר לנפוח באור הדולק כדי להבעירו יותר ואף על פי שלפעמים מכבה בנפחתו:

גירסת הרי"ף והרמב"ם ז"ל אמר רב יהודה קינסא שרי. ופירשו הם ז"ל אבוקה שהיא עשויה מחתיכות קטנים של עצים ואחזו במקצתן האור מותר ליטול מאותן עצים שלא אחז בהן האור ולא דמי למסתפק משמן שבנר שאסור דהתם כל השמן גוף אחד ודבר אחד אבל הכא כל חד וחד קאי באנפי נפשיה. וכיון שכן הוא הדין אם היו בנר חתיכות קטנות של חלב דמותר ליטול אחת מהן. ועוד אמר הרמב"ן דלפי זה אבוקה גדולה או קטנה של שעוה שקורין ברנדון שהיא דולקת שמותר לחתוך ממנה כדי שלא תדלק כולה לפי שהשעוה כל דבר ודבר הוא לעצמו ואף על פי שנעשה מן הכל אבוקה אחת ולא דמי לשמן. וכן נהגו במקצת מקומות באבוקה שהדליקו בבית הכנסת ליל שמחת תורה. ולולי שהרב ז"ל אמרה הייתי אומר שזה אינו דהא שעוה (לפתילה) [לאבוקה] כשמן לפתילה ובשמן אסור אפילו להטות הנר כדאשכחן גבי עובדא דשמעיה דעולא. וכן כתב הריטב"א דאינו נכון לפי שכל האבוקה גוף אחד. ועוד שהרב אלפסי ז"ל לא התיר בקינסא אלא מאותם עצים שלא אחז בהם האור אבל אם אחז בהן האור אינו יכול ליטול ואפילו לחתוך מהן אסור. וכתב הרא"ה שאם נטל אפילו מאותם שאחז בהן האור להדליק ממנו במקום אחר מותר ולא חיישינן לגורם כבוי כיון שעושה לצורך יום טוב. ואין צריך לומר אם חזר ומניחו שם שהוא מותר כמו שפירשו למעלה. אבל רש"י ז"ל גריס קינבא שרי. ופירש למחוט את הנר לעדויי חושכא שקורין מוקיר שרי. ולא נהירא דאם כן לימא לישנא דמוחטין דמפרשינן מאי מוחטין עדויי חושכא. והנכון להסיר הפחם לאחר שניכבית. והתם מיירי בשעוה שהיא דולקת.

ס פ ר ב י ת מ ו ע ד ל ה ר ש ב " א ש ע ר ג פ ר ק ג

(ג) אין מסתפקין מן השמן שבנר שהמסתפק ממנו חייב משום מכבה, ולפיכך אסור אפילו לזקוף את הנר כדי למשוך את השמן מן הפתילה ותכבה. ולרבות בפתילות בנר אחד שהוא דולק, אם לרבות באורה יראה לי שהוא מותר, שזה לצורך וכמרכה עצים במדורה ואף על פי שימחר לכבות את הנר ואת המדורה, ואם לקרב כבוי הרי זה אסור שזה גורם לכבוי שלא לצורך אוכל נפש.

מהדורה ראשונית ללא הגהה

הסבר הסוגיה

הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר והמסתפק ממנו חייב משום מכבה. [ברייתא כב.]

הברייתא מחייבת מוסיף שמן בנר [=כלי של מתכת או של חרס שבו מניחים את השמן ואת הפתילה] בשבת משום מבעיר, ומחייבת מסלק שמן שבנר משום מכבה. מלשון "חייב" שבברייתא משמע שהאיסור מהתורה, אולם קשה להבין מדוע מסלק שמן מהנר חייב מהתורה, והרי אינו מכבה בידים אלא רק גורם שהנר יכבה לפני הזמן המוקצב לכיבוי, וגרם כיבוי מותר לכתחילה [תוס' (ד"ה המסתפק) סובר שגרם כיבוי בשבת אסור מדרבנן וביום טוב מותר לכתחילה].

מתרץ התוס' [ד"ה המסתפק] שאיסור כיבוי אינו משום שמקדים את זמן כיבוי הנר אלא מפני שבזמן לקיחת השמן מהנר כהה מעט אורו של הנר ונראה ככיבוי. מלשון "נראה ככבוי" משמע שתוס' סובר שאיסור סילוק שמן מהנר מדרבנן בלבד [הרא"ש (ס"י ז') מנסח את הסבר התוס' בלשון שונה: "דכשממעט השמן ומרחיקו מפי הנר שהוא דולק מיד כהה אור הנר ואין דולק יפה ככתחילה והוה ליה מכבה", משמע שאוסר מהתורה].

הרא"ש [ס"י יז] חולק על התוס' וסובר שחיוב כיבוי הוא מפני שמקדים זמן כיבוי. אכן אנו פוסקים כרבנן [שבת קכ.] שאין חיוב בגרם כיבוי, אבל דין זה אמור במקרה שגורם לכיבוי באמצעים חיצוניים, כגון הנחת כלי חרס חדש מלא מים, שהתפשטות הדלקה תפוצץ את הכלי ותגרום לשפיכת המים על האש וכיבוייה. בסוגייתנו הפתילה והשמן שטיבה אחת, ואנו רואים את כל השמן כדולק בבת אחת, המסלק מוגדר כמכבה, למרות שתוצאת פעולתו תבוא לידי ביטוי לאחר זמן. מלשון הרא"ש משמע שמסלק השמן חייב מהתורה, וכך מוכח מפסק הרמב"ם [הל' שבת פ"ב ה"ב] המביא את הברייתא כלשונה, והרמב"ם [הל' שבת פ"א ה"ב] כותב בפרוש שלשון "חייב" נאמר רק באיסור דאורייתא שחייבים עליו כרת.

המיוחס לשיטה מקובצת [ד"ה אמר ליה לאו אדעתא] סובר כרא"ש שהמסתפק משמן שבנר חייב מפני שהוא מקדים את כיבוי. המיוחס לשיטה מקובצת פוסק שאם נטל שמן שבנר חייב להחזירו לפני שהאש תכבה. דינו של השיטה מקובצת צריך עיון מה עוזר להחזיר את השמן לנר, והרי הוא עשה כבר מלאכת כיבוי. נראה להסבירו שהוא חולק על הרא"ש ולדעתו נטילת השמן שבנר אינה מוגדרת ככיבוי האסור מהתורה, אלא כגרם כיבוי האסור לכולי עלמא מדרבנן [רבנן ורבי יוסי חולקים בגרם כיבוי על ידי אמצעים חיצוניים, אבל רבנן מודים לרבי יוסי שגרם כיבוי על ידי סילוק השמן שבנר אסור]. כיוון שאיסורו משום גרם כיבוי, אם מחזיר את השמן לפני שכבתה האש הוא לא גרם כיבוי, ולא עבר על האיסור.

בין שיטת התוס' לבין שיטת הרא"ש יש נפקא מינה לגבי נר של שעוה. חיתוך נר של שעוה אינו משפיע על השלהבת, ולכן לשיטת תוס' החיתוך הוא רק גרם כיבוי המותר ביום טוב. לשיטת הרא"ש הנר כולו מהוה יחידה אחת, והחיתוך עובר על איסור כיבוי מהתורה [אמנם המיוחס לשיטה מקובצת (ד"ה גרסת הרי"ף) כותב בשם הרמב"ן "שהשעוה כל דבר ודבר הוא לעצמו... ולא דמי לשמן"].

תורת אמך, ביצה כא:-כב.

לפי פירוש הרא"ש אנו מבינים היטב את המשך הסוגיה לפי גרסת הרי"ף. לאחר דין מסתפק משמן שבנר מביאה הגמ' את דינו של רב האומר "קנבא שרי". הרי"ף [יא: באלפס] אינו גורס "קנבא" אלא "קנסא", והוא מפרש: "כגון אבוקה שהיא עשויה מחתיכות עצים קטנים אם נוטל ביום טוב מאותן העצים שלא אחזה בהם האור שרי". שמן ופתילה מהוים יחידה אחת, והמסתפק מהשמן שבנר מוגדר כמכבה, אבוקה העשויה מחתיכות של עצים קטנים, כל חתיכה של עץ מוגדרת כיחידה בפני עצמה, והמסלק חתיכה שלא אחז בה האור אינו מכבה, ואינו עושה גרם כיבוי, אלא רק מונע התפשטות האש לחומר בעירה נוסף, מניעה זו מותרת לכתחילה.

הרי"ף מתיר ליטול רק עצים שלא אחז בהם האור, אבל הרא"ה [ד"ה אמר רב יהודה] מתיר ליטול אפילו עצים שאחז בהם האור: "פירוש עצים המכונסין ואחז האור במקצתן מותר ליטול מהן... ואיפשר דאפילו באותן שאחז בהן האור, דגופין מחולקין הן וכל חד וחד לחודיה קאי, ולגרם כיבוי ביום טוב בצריך להשתמש בו לא חיישינן". הרא"ה מתיר סילוק עצים שאחז בהם האור רק בשני תנאים: א. העצים מוגדרים כגופים מחולקים. ב. הוא נוטלם לצורך יום טוב. נראה להסביר שסילוק חלק מחומרי הבעירה המוגדרים כגוף אחד מהוה כיבוי דאורייתא, וכיבוי דאורייתא אסור אפילו לצורך יום טוב. סילוק חלק מחומרי הבעירה שאינו מוגדר כגוף אחד, אינו כיבוי דאורייתא, אבל מקדים את כיבוי האש, וכיבוי האש אסור מדרבנן משום גרם כיבוי. גרם כיבוי מותר לצורך יום טוב [לפי"ז ניתן להבין שהרא"ה אינו חולק על הרי"ף. הרי"ף אוסר נטילת עצים שאחז בהם האור כשאינו נוטלם לצורך יום טוב, והרא"ה מתיר רק כשנוטלם לצורך יום טוב].

המיוחס לשיטה מקובצת [ד"ה אמר ליה לאו אדעתא, גירסת הרי"ף] חולק על הרא"ה בשתי נקודות:

- א. לדעתו צורך יום טוב מתיר ליטול אפילו שמן שבנר [הוא מוסיף שמכל מקום ראוי להחמיר].
- ב. לדעתו המדורה מגדירה את כל העצים שאחז בהם האור כיחידה אחת, ואסור לסלק עץ שאחז בו האור.

סיכום

הברייתא אומרת שהמסתפק משמן שבנר חייב משום מכבה. נחלקו הראשונים בהסבר הברייתא:

תוס': חייב מדרבנן מפני שגורם לכהות השלהבת, ונראה כמכבה.

רא"ש בשם התוס': גרימת כהות השלהבת מוגדרת ככיבוי האסור מהתורה [כך משמע מדבריו].

רא"ש: השמן והפתילה מהוים יחידה אחת, ולקחת השמן מוגדרת ככיבוי מהתורה. מיוחס לשיטה מקובצת: השמן והפתילה מהוים יחידה אחת, וגם רבנן הסוברים שגרם כיבוי מותר, מודים שגרם כיבוי ביחידה אחת, אסור מדרבנן.

מהדורה ראשונית ללא הגהה

הרא"ה סובר שאסור להסתפק משמן שבנר אפילו לצורך יום טוב, והמיוחס לשיטה מקובצת מתיר לצורך יום טוב.

הלכה

השו"ע [סי' תקיד סע' ב] פוסק שאסור להטות הנר כדי להרחיק השמן מן הפתילה מפני שהרחקת השמן מן הפתילה נחשבת ככיבוי. כמו כן הוא אוסר להוציא פתילה דלוקה כדי ליתנה בנר אחר, מפני שהוצאת הפתילה מוגדרת ככיבוי. הרמ"א מתיר להוסיף פתילות לנר דולק כדי שיבער הרבה ויכבה במהרה. פסק הרמ"א סותר את דברי הרשב"א [בית מועד שער ג פ"ג] שהוספת פתילות מותרת רק כשמתכוון להוספת אור ולא כשמתכוון לכיבוי מהיר של הנר, המשנה ברורה [סקי"ח] פוסק שראוי להחמיר כרשב"א.

השו"ע [סי' תקיד] פוסק שאסור לחתוך נר של שעה מפני שחתיכת הנר מהווה כיבוי. הוא מוסיף שאסור אפילו להניח סביב נר דולק דבר המונע ממנו לדלוק, ויכול להניחו רק לפני הדלקת הנר. הרמ"א חולק וסובר כשיטת התוס', שמותר לחתוך הנר באור כדי לקצרו ולהקדים כיבוי. המשנה ברורה [סקכ"ג] פוסק שנכון להחמיר כשיטת הרא"ש שאסור לחתוך נר של שעה. הוא [סק"כ] מביא אחרונים החולקים על השו"ע ומתירים להניח סביב נר דולק דבר המונע מהנר לדלוק. לדעתם איסור כיבוי הוא רק כשהכיבוי נגרם כתוצאה מפעולה בגוף הנר.